

ספר משלי פרק ג

- (א) בְּנֵי תוֹרְתֵי אֵל תִּשְׁכַּח וּמִצּוֹתַי יִצַר לְבָבְךָ:
 (ב) כִּי אֶרְךָ יָמִים וּשְׁנוֹת חַיִּים וְשָׁלוֹם יוֹסִיפוּ לָךְ:
 (ג) חֶסֶד וְאַמֶּת אֵל יַעֲזֹבְךָ קְשָׁרָם עַל גְּרָרוֹתֶיךָ כְּתָבָם עַל לִוְחַ לְבָבְךָ:
 (ד) וּמִצָּא חֵן וְשָׁכַל טוֹב בְּעֵינֵי אֱלֹהִים וְאָדָם:
 (ה) בְּטַח אֵל יְדוֹד בְּכָל לְבָבְךָ וְאֵל בֵּינְתָךְ אֵל תִּשְׁעֶן:
 (ו) בְּכָל דְּרָכֶיךָ דַּעְהוּ וְהוּא יִישַׁר אַרְחֻתֶיךָ:
 (ז) אֵל תְּהִי חָכָם בְּעֵינֶיךָ יִרְא אֶת יְדוֹד וְסוֹר מֵרָע:
 (ח) רַפְאוֹת תְּהִי לְשֶׁרֶךְ וְשִׁקּוּי לְעִצְמוֹתֶיךָ:
 (ט) כִּבֵּד אֶת יְדוֹד מֵהוֹנֵךְ וּמֵרַאשִׁית כָּל תְּבוֹאָתֶךָ:
 (י) וַיִּמְלְאוּ אֶסְמֶיךָ שָׁבַע וְתִירוֹשׁ יִקְבִּיךָ יִפְרְצוּ:

בראשית רבה פרשה מד

אל תהי חכם בעיניך ירא את י"י (משלי ג ז) אל תהי חכם במה שאתה רואה בעיניך, תאמר שאני מוליד או שאיך אני מוליד, ירא את י"י, אל תירא אברם אנכי מגן לך.

תהלים ה, יב-יג: וַיִּשְׁמְחוּ כָּל חוֹסֵי בָךְ לְעוֹלָם יִרְנְנוּ וְתִסַּךְ עָלֵינוּ וַיַּעֲלֵצוּ בָךְ אֱהָבֵי שְׁמֶךָ: כִּי אַתָּה תִּבְרַךְ צְדִיק ה' כִּצְנָה רְצוֹן תַּעֲטֹרְנוּ:

רש"י: (יב) ותסך עלימו – תגונן ותסוכך עלימו: ויעלצו בך – כשיראו שאתה תברך רעך ואוהביך:

(יג) כצנה – המקפת שלש רוחותיו של אדם: רצון – נחת רוח אפימנ"ט בלעז: תעטרנו – תסובבנו כמו (שמואל א' כג) ושאוּל ואנשיו עוטרם אל דוד ואל אנשיו:

וכן פרש"י אותו המגן הנקרא "צנה" ברש"י מלכים א י טז ד"ה צנה – מקפת את האדם משלשה רוחותיו והוא שאמר בספר תהלים (ה' י"ג) כצנה רצון תעטרנו. [וכן שוב ברש"י דברי הימים ב ט טו].

רבנו יונה – משלי פרק ג פסוק ז

אל תהי חכם בעיניך וגו'. כאשר יישר השם אורחותיך ותצליח בעושר ונכסים ובכל משלח ידיך, אל תאמר בלבבך חכמתי עמדה לי, כי הצלחתי במועצותי ובחכמתי כי נבונותי ומחשבותי יצאו לפועל, וכענין שנאמר "חכם בעיניו איש עשיר" (כח, יא) פי' כי העשיר בראותו הצלחותיו מאשר שכלו ומועצותיו, ועל כן הזהיר ע"ה שלא יהיה חכם בעיניו בסבת כל הצלחה וקיום כל מחשבה, כי הכל בגזרת הש"י אשר יצליח המועצות ויסבב עניני האדם ברצות דרכי איש וכאשר יגזור על הצלחת האדם. וכן הזהירה התורה על זה, שנאמר "פן תאכל ושבעת ואמרת בלבבך" (דברים ח, יב),

הנה הזהיר לבל ישען על בינתו לפני המעשה, ושיקוה בה' בכל דרכיו, ואחרי השלמת המעשה והצלחתו לא יאמר בלבו כי הצליח בחכמתו.

ירא את י"י וגו'. ירא את השם וסור מרע ומכל מדה פחותה, כי לא ימשול האדם להסיר מנפשו כל מדה רעה זולתי בכח יראת השם,

וזההיר עתה על זה, לפי שהזהיר שלא יהיה חכם בעיניו, והיא מן המדות הפחותות, וכל מדה פחותה בכלל הרע, וכן אז"ל (ב"ב טו, ע"ב) "ירא אלהים וסר מרע" (איוב א, א), מנהגו של עולם אדם נותן חצי פרוטה לחנוני עמד איוב ויתרה משלו¹, הנה כי צרות העין שהיא מן המדות הפחותות בכלל הרע. גם פחיתות הנפש יקרא רע, מלשון "רע רע יאמר הקונה" (משלי כ, יד), "הרקות והרעות" (בראשית מא, כ), ובלשונם ז"ל רע בדמים².

עוד תבין ותשכיל כי קשר לענין הבטחון ירא את י"י, כי לא יגיע האדם לשלימות היראה זולתי בשלמות הבטחון, כי אחרי שלא יבטח באדם ולא יירא זולתי השי"ת ותקבל נפשו כי הכל בידי שמים ואין לו חלק בעצמו ויקוה תמיד אל השם וישא עיניו בכל עת אליו, מאלה יגיע אל שלימות היראה.

והנה תדע כי כל המדות הטובות בכלל חסד ואמת, וכל המדות הרעות בהפכך, ודרכי האמונה בכלל האמת והבטחון בכלל האמונה, כענין שכתוב "והאמין בי"י" (בראשית טו, ו), וכתוב "בטח בי"י ועשה טוב" (תהלים לז, ג). וארז"ל (סוטה מח, ע"ב) כל מי שיש לו פת בסלו ואומר מה אוכל מחר הרי הוא מקטני אמנה.

והנה רוב הספר הזה ידבר על תקון מדות הנפש, ובטרם ידבר עליהם הקדים לדבר בפרשה הזאת על תקון דברי השכל, שיאמין בהשי"ת ויבטח בו ולא ישען על בינתו ושלא יהיה חכם בעיניו, וכן כל הפרשה הזאת על האמונה ועל הבטחון,

ועל כן הקדים להזהיר על אלה בפרשה הזאת, כי שלמות האמונה ראוי להקדים לכל. והשני, כי היראה קודמת לכל, כי ע"י היראה ימשול האדם בנפשו לתקן מדותיה ולהזהר בפעולותיה, כאשר כתוב במקרא הזה "ירא את י"י וסור מרע", והנה מן הבטחון מגיעין אל היראה כאשר בארנו.

וארז"ל (שבת לא, ע"א) על מי שיש בו תורה ואין בו יראה משל לגזבר שמסרו לו מפתחות הפנימיות ומפתחות החיצונות לא מסרו לו. ובא המשל הזה על מי שאין בלבו שרש יראה, אבל שלמות היראה ע"י תורה ותקון המדות יגיעו אליה כאשר יתבאר בספר

1. בבא בתרא דף טו עמוד ב: א"ר יוחנן גדול הנאמר באיוב יותר ממה שנאמר באברהם דאילו באברהם כתיב (בראשית כ"ב) כי עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה ובאיוב כתיב (איוב א') איש תם וישר ירא אלהים [וסר מרע] מאי וסר מרע א"ר אבא בר שמואל איוב וותרן בממונו היה מנהגו של עולם נותן חצי פרוטה לחנוני איוב ויתרה משלו. רש"י שם: ה"ג מנהג עולם נותן חצי פרוטה לחנוני מי שיש לו מלאכה מועטת לעשות אומר לפועל חצי פרוטה אני נותן לך ונלך אצל חנוני ונקנה בפרוטה ככר או ביצים ונחלוק ואיוב ויתרה לחצי השני משלו ונותן לו כל הפרוטה שהיה רע בעיניו לדקדק בדבר קל שאינו ממוזן.

2. כוונתו לגמ' כתובות צט, א ע"ש וברש"י שם.

הזה.

והשלישי, תקון דרכי השכל ראוי להקדים לתקון המדות, כי השכל המתוקן יתקן המדות אבל השכל המעוות מי יתקנהו. ועוות השכל מיעוט האמונה והבטחון והיותו החכם בעיניו, על כן אמר שלמה ע"ה "ראית איש חכם בעיניו, תקוה לכסיל ממנו" (כו, יב), פי' כי הכסיל והוא הרשע ובעל מדות רעות יש תקוה עליו, אולי שכלו יתקן מדותיו, אבל האיש אשר שכלו מעוות והוא חכם בעיניו מי יתקן שכלו,

והנה המדה ההיא תמנעהו משמוע אל המוכיחו ואל המלמדו, אחרי היותו חכם בעיניו. עוד אמר "חזית איש אץ בדבריו" (כט, כ), שהוא נשען על תחלת העיון ומקדים לדבר קודם המתון, גם זה מן השכל המעוות, על כן אמר "תקוה לכסיל ממנו", והנה נמשל הענין הזה למה שנאמר "רוח איש יכלכל מחלהו" וגו' (יח, יד) [רוח איש יכלכל מחלהו ורוח נכאה מי ישאנה] כי הנפש מנחמת וסועדת הגוף במכאוביו, אך כשהנפש נכאה ודואגת, הגוף לא ינחם הנפש. ישאנה מלשון "ישא בשיחי משכבי" (איוב ז, יג) ור"ל כי האנחה קשה מחלי הגוף.

והנה אנחנו מוסיפין לבאר בענין הפסוק שהוא מזהיר על תקון השכל, שלא יהיה חכם בעיניו,

כי יתכן שלא ישען האדם על בינתו בהצלחת פעולותיו, באשר יאמין כי הכל בידי שמים ויבטח על השם, אבל יהיה חכם בעיניו יותר מאנוש כערכו, גם יחשוב שהגיע לשלמות בענין החכמה כפי החלק אשר בני אדם ראויין לקבל, והפך ממה שאמר החכם "כי בער אנכי מאיש" וגו' (ל, ב). והמדה הזאת פחותה מאד, והיא מתעה נפש האדם בחכמות, ומסלפת דרכו ומועצותיו ומעורת עיניו.

והשנית כי הגיע לאיש מדרך הגאווה, המדה השנואה והנתעבת שנאמר "תועבת י"י כל גבה לב" (טז, ה). ואמרו מחברי המוסר, האדם יקרא חכם בעודנו דורש החכמה, וכאשר יחשוב שהגיע עד תכליתה יקרא סכל.

על כן אמר ירא את י"י וסור מרע כי זאת מדה רעה מאוד. עוד תבין ותשכיל כי קשר בזה יראה "ירא את י"י" לענין נכבד וכוונה נפלאה. כי מענין המדרגה העליונה ביראת הש"י שיירא אדם בכל עת פן יטעה בשכלו ויקצר במחשבת תבונתו בעבודת הש"י, מדעת גורל חיוב הנברא לעבוד את הבורא ית', ונאמר "אשרי אדם מפחד תמיד" (כח, יד).

והנה האיש החכם בעיניו לא יגיע אל המדרגה הזאת,

והנה גם בהיות האיש גדול בחכמה מכל מתי דורו ראוי שתקטן מאוד חכמתו, כי יתכן אליו המשגה בדבר קטן אשר נער קטן ישיגנו, כי כח בשר ודם דל וחלש, ואין השלימות בלתי לי"י לבדו.

אף כי ראוי לו שיחשוב מיעוט חכמתו לעומת האיתנים שהיו בימים הראשונים. והענין הזה אשר זכרנוהו מענין היראה אע"פ שקצרנו בביאורו ראוי לך שתאריך בו מחשבותיך.

גם אתה צריך לדעת כי אין מגיעין לשלמות היראה זולתי בעשות העולם הזה הבל ותפלה, והיות אדם בעיניו עפר ואפר רמה ותולעה בעמדו לפני הש"י ונאמר "כי אראה שמ"ך וגו' תהילים פרק ח פסוקים ד וה: כִּי אֶרְאֶה שְׁמִיךָ מַעֲשֵׂה אֲצַבְעֹתֶיךָ יָרַח וְכוּכְבֵּים אֲשֶׁר כּוֹנְנִתָּה: (ה) מָה אֲנוֹשׁ כִּי תִזְכְּרֶנּוּ וּבֶן אָדָם כִּי תִפְקְדֶנּוּ:

והנה מענין היראה דעת שפלות האדם והצניעות והבושת מלפני הש"י וזכרון רוממותו בכל עת, והאיש החכם בעיניו תבאהו לזה היותו מהודר בעיניו ומפואר ברעיוניו, הפך מן הכתוב "נבזה בעיניו נמאס" (תהלים טו, ד) וכן תבאהו לזה היות העולם הזה עיקר במחשבתו ואהוב והדור לדעתו,

כי מי שישים העולם הזה כאין וכאפס לא יגדל בעיניו מה ששיג בו, רק יקטן בעיניו, ולא יגיע אל היראה מי שישים העולם הזה עיקר, וזה ענין ידוע ומבואר מן הכתוב. וכן תביאהו לזה היות חכם בעיניו הגאווה והגבהות, ואין מגיעין אל שלמות היראה זולתי מן הטהרה והקדושה, וענין הטהרה הנקיון מן המדות הרעות, כענין שנאמר "נקי כפים" (תהלים כ"ד ד') על כן חבר בכאן ירא את י"י: